

A ruína en herdanza

Reflexión sobre a paisaxe rural galega como antimonumento

T F G Trabajo de Fin de Grao en
Escola Técnica Superior de **Arquitectura** da Coruña

autora_ Sara del Río Seoane

dni_ 45907886R

titor_ Antonio Santiago Río Vázquez

entrega_ noviembre_ 2016

Quero expresar o meu agradecemento,

Ao profesor Antonio Santiago Río Vázquez pola súa axuda, orientación e apoio ao longo da elaboración do presente traballo.

A Silvia, Araceli, Beatriz, Estela e Rebeca pola súa compañía, paciencia e consello.

A Magdalena, Jose, Lucía e Mateo.

A Sagrario e aos meus compañeiros do C.E.I.P. Lesta por xogar un papel fundamental nos primeiros anos da miña formación.

A aqueles profesores da Escola que contribuíron ao meu interese pola disciplina da Arquitectura.

E en especial,

A miña nai e a meu pai, para os que calquera agradecemento é pouco.

Índice

I	Sinopse	
I.I	Resumo - Resumen - Abstract	11
I.II	Intencións deste traballo	15
I.III	Introdución ao rural en ruínas	17
II	Lesta como caso de estudo	20
II.I	Por que Lesta?	22
II.II	Ruínas a grande escala	
II.II.I	O suco do tren	26
II.II.II	A aceleración da estrada	30
II.II.III	A quietude do encoro	32
II.III	Ruína dos elementos de transición	
II.III.I	O viario sen tránsito	38
II.III.II	A herdanza parcelaria	40
II.IV	Ruínas a pequena escala	
II.IV.I	O local social como escenario sen escena	44
II.IV.II	A escola sen libros nin nenos	46
II.IV.III	A área recreativa na que alternan silvas e toxos	50
III	Reflexión final:	
III.I	Ver en ruínas o futuro. A paisaxe rural galega como antimonumento	55
III.II	O que foi	56
III.III	O que é	57
III.IV	O que será... será?	58
IV	Bibliografía	62
V	Índice de imaxes	64

I Sinopse

I.1 Resumo

No *rural galego* obsérvanse tensións entre as distintas compoñentes da súa *paisaxe* e o mudar destas no tempo.

Este traballo pretende ollar dun xeito propio e crítico cara estas realidades, reflexionando sobre as causas que motivaron o seu estado actual e chegando ao concepto de *antimonumento* como o estado de *ruína futura* que ameaza a estas paisaxes.

Finalmente, unha reflexión sobre o *tempo* como un todo continuo que implica a transformación necesaria das *percepcións* e das circunstancias lévanos a concluír que non todo está decidido: un xesto agora pode definir o mañá.

Palabras chave:

RURAL - GALICIA - LESTA - PAISAXE - RUÍNA - ANTIMONUMENTO

I.1 Resumen

En el *rural gallego* se observan tensiones entre las distintas componentes de su *paisaje* y el cambio de estas a lo largo del tiempo.

Este trabajo pretende mirar de forma personal y crítica hacia estas realidades, reflexionando sobre las causas que motivaron su estado actual y llegando al concepto de *antimonumento* como estado de *ruina futura* que amenaza a estos paisajes.

Finalmente, una reflexión sobre el *tiempo* como uno todo continuo que implica la transformación necesaria de las *percepciones* y de las circunstancias nos llevan a concluir que no todo está decidido: un gesto ahora puede definir el mañana.

Palabras clave:

RURAL - GALICIA - LESTA - PAISAJE - RUINA - ANTIMONUMENTO

I.1 Abstract

In *Galician rural*, tensions between the distinct components of its *landscape*, as well as the change of these along the time, are observed.

This work pretends to look at personal and critical way to these realities and the causes that motivated its current state, arriving to the concept of *antimonument* as the state of *future ruin* that looms to these landscapes.

To conclude, a reflection on the *time* as an continuum that involves the necessary transformation of the *perceptions* and of the circumstances, carry us to conclude that no all is decided: a gesture now can define tomorrow.

Keywords:

RURAL - GALICIA - LESTA - LANDSCAPE - RUIN - ANTIMONUMENT

*Por todas partes vexo cambio e decadencia.
Oh, ti que non cambias, sírve-me de apoio*

Henry Francis Lyte (1793-1847) ¹

¹ Kevin Lynch, Edición de Michael Southworth, *Echar a perder. Un análisis del deterioro*, (Ed. Gustavo Gili, Barcelona, 2005), páx.15

I.II Intencións deste traballo

Este traballo pretende ollar para o rural galego desde un punto de vista propio e crítico, reflexionando sobre as causas que motivaron o seu estado actual e chegando ao concepto de antimonumento como o estado de ruína futura que ameaza a estas paisaxes. Materialízase a partir do desexo persoal de dar valor e, dalgún xeito, deixar constancia sobre as cuestións que afectan á realidade temporal do rural galego e, máis concretamente, á da parroquia na que a autora pasou a meirande parte da súa vida.

No rural galego prodúcense tensións entre as compoñentes da paisaxe, as cales se pretenden analizar a partir da confluencia de distintos puntos de vista, un deles, o propio tras o paso pola escola de Arquitectura e a lectura de autores sinalados como Marc Augé, Ignasi de Solà-Morales, Robert Smithson e Kevin Lynch, entre outros. Mais non foi inmediato, senón que se precisou voltar a ollar ao coñecido para descubri-lo de novo, en tempo presente, pero sen desprezar as evocacións pasadas que foron surxindo. Déixase en reserva o que se daba por suposto e vanse establecendo novas relacións, se cadra obvias, pero omitidas ata o de agora pola consciencia parcial do momento durante a propia infancia e adolescencia.

Non é unha experiencia sinxela; pon en xogo unha dobre transformación. A miña, en primeiro lugar: se me defino como un vello parisino, apostaría moito a que non teño a mesma mirada que tiña na época na que os meus recordos de infancia non eran recordos.²

Finalmente vóltase sobre eses recordos para reflexionar sobre o tempo como un todo continuo e sobre a transformación necesaria das percepcións e das circunstancias.

Como punto de partida fálase sobre o “hoxe”, a constatación do “onte” como circunstancia causal. Chegarase ao plantexamento do “mañá”, incerto, como consecuencia do “hoxe”. O valor que afectamos ao tempo presente define o valor real e puro. O devir é a sucesión dos valores que damos ao tempo mentras o futuro non agarda, simplemente realízase nun valor que será consecuencia da combinación dos valores previos, coma se dunha fórmula matemática se tratase. Non todo está escrito a partir do onte: un simple xesto agora pode cambiar o valor da súa propia deriva e definir o mañá.

Decidamos e actuemos.

² Marc Augé, *El tiempo en ruinas*, (Ed. Gedisa, Barcelona, 2008), pág.144

I.III Introducción ao rural en ruínas

Desde un primeiro momento abordouse a incógnita do ámbito de estudo, buscando un algures próximo, que tivese outras implicacións máis alá do meramente obxectivo. O continuo desenvolvemento da sociedade en termos de economía, industria e territorio ten nas cidades o seu máximo expoñente mais, nas áreas rurais, lonxe de producirse de maneira equitativa, ten como resultado a perda e destrucción das súas potencialidades. Por iso, resolveuse a escolla da realidade galega na que o paso do tempo e as súas consecuencias nos ofrecen unha maior marxe para a súa observación, asimilación e reflexión: o ámbito rural.

É coma se o tempo pasase de vagar nestes lugares, os procesos de evolución son máis paulatinos que nas cidades. Cambios máis lentos que os que ocorren nas zonas urbanas pero máis importantes na súa maioría tendo en conta a escala de afectación e a menor cantidade de elementos que forman parte destas estruturas territoriais. Os procesos que se dan nestas zonas, coma por exemplo a construción dunha casa, ten nelas un maior impacto, xa que se trata de feitos illados (e en certa medida sorprendentes dada a tendencia, xa histórica, do despoboamento rural). Así como a implantación de novas infraestruturas ten tamén un grande impacto nas cidades, rompendo na maioría das ocasións as estruturas previas, nas zonas rurais a súa superposición faise de maneira máis sinxela, aínda que mudando o carácter do lugar de gran forma así como a accesibilidade, que en moitas ocasións sae tanto ou máis prexudiciada que beneficiada (infraestruturas barreira – conexión que desconecta – conexión a grande escala/desconexión a pequena escala). A maioría das veces os asentamentos non se ven beneficiados en gran medida polas novas infraestruturas, xa que estas transcenden o lugar polo que pasan ou no que se asentan e remiten a outros puntos do territorio. É o caso, por exemplo, das vías do tren, un elemento de grande escala superposto ao territorio pero que apenas ten relación cos núcleos rurais, nin tan sequera existen apeadoiros na maioría dos lugares polos que pasa, comunica as cidades e pobos máis importantes pero non aporta nada positivo ás zonas rurais.

Sumado a isto, está a problemática da contaminación. O actual desenvolvemento da sociedade en termos de economía, industria e territorio ten como resultado a perda e destrucción dalgunhas das potencialidades do propio medio. Se ben isto non se produciu de maneira instantánea, os efectos negativos (previsibles) non chegan a ser subsanados en suficiente medida e o dano ao medio rural acrecéntase a gran velocidade. Centrais de xeración de enerxía, vertedoiros xigantescos, liñas de alta tensión, antenas de telecomunicacións... son innumerables as instalacións que se derivan aos territorios de menor ocupación, e das que estes pouco proveito levan a cambio. Mais os efectos nocivos destas instalacións industriais exceden os das grandes infraestruturas,

entrando en xogo a calidade do medio ambiente e a influencia desta na saúde dos seus habitantes e na economía baseada na explotación dos recursos naturais, o cal reforza, unha vez máis, o despoboamento.

A exposición do rural medra pola progresiva perda do seu valor en beneficio dos lugares que ofrecen unhas oportunidades máis “acordes aos tempos que corren” segundo a mentalidade da maioría de galegos e galegas. Posiblemente por costume, o desenvolvemento asimilase ao complexo, á idea do urbano. E canto máis urbano, máis desenvolvemento, por tanto as grandes cidades son os polos de atracción máis importantes que atopamos. Isto leva a que os habitantes do medio rural se movan cara as zonas máis poboadas en busca de mellores (ou polo menos existentes) oportunidades de emprego,

Fig. 2
Éxodo rural contemporáneo.
Composición en
acceso a vivenda en
O Couto-Lesta, 2016

maior proximidade de opcións educativas, culturais e de ocio, así como de servizos sanitarios e administrativos entre outros. O problema está en que isto non é transitorio. Moita da xente que ten ou temos unha estreita relación co noso lugar de orixe durante os primeiros anos de vida, pasando á etapa adulta, abandoamos ou distanciámonos destes lugares en beneficio dos pobos ou cidades máis próximos, buscando oportunidades laborais e de formación de distinto carácter que as que ofrece o rural. A formación que se vai buscar fóra en contadas ocasións pode obter unha resposta laboral dentro destes territorios, o cal desemboca no progresivo despoboamento das parroquias, o avellentamento da súa poboación e a desprovisión por falta dun mínimo de usuarios dos poucos servizos dos que podía dispor ese lugar. Sen posibilidade de corrixir a ecuación, isto vólvese nunha saída irreversible.

fig 2

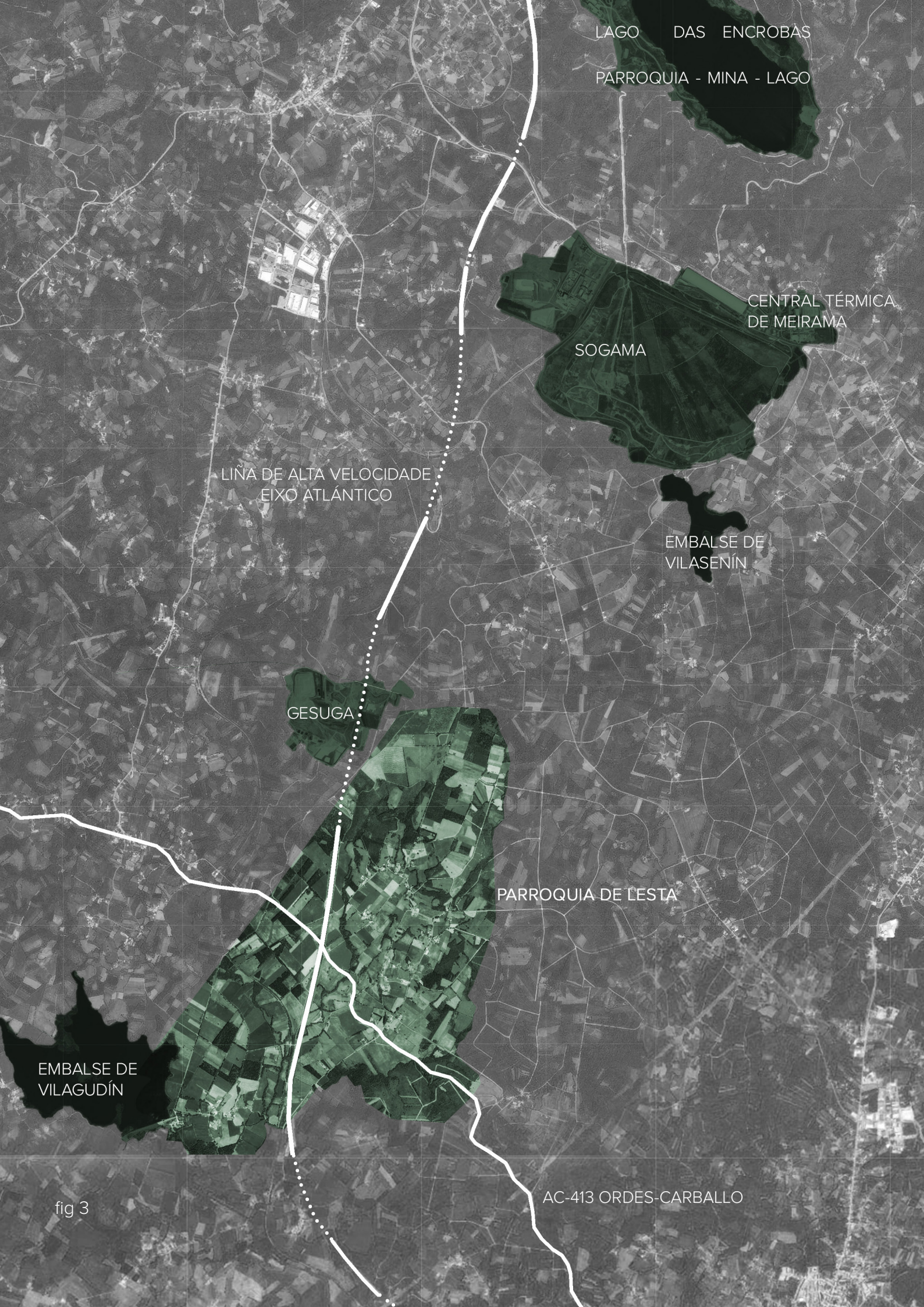

fig 3

II Lesta como caso de estudo

Fig. 3
Plano de situación da parroquia de Lesta respecto dos instalacións de grande escala e infraestruturas.

II.1 Por que Lesta?

Para tratar de maneira máis exhaustiva e directa os asuntos mencionados no anterior apartado, considerei oportuno achegarme ao lugar que me viu medrar, a parroquia ordense de Lesta, e alí constatar e exemplificar as situacións anteriormente referidas.

Lesta é unha parroquia pertencente ao concello de Ordes, na provincia da Coruña. Con tan só 221 habitantes na actualidade (segundo estudo do IGE). Atópase circundada por varios elementos de escala territorial como son a vía do ferrocarril, de recente renovación para acoller o tren de alta velocidade; a estrada AC-413 (Ordes – Carballo), coetánea da nova vía do tren, que remodelou no posible o seu trazado para permitir unha maior velocidade; o encoro de Vilagudín, que a relaciona coa central térmica de Meirama e os vertedoiros e centros de xestión de residuos asentados no concello de Cerceda, mais lindando con esta parroquia.

As aldeas que compoñen esta parroquia, e cuxos nomes son reflexo da gran riqueza toponímica galega e da súa relación co contexto ao que refiren, son: Os Abeneiros, A Grela, Agromaior, A Altiboia, O Camiño, O Couto, A Cruz, Del, A Igrexa, O Pazo, As Pereiriñas, Vilagudín e Xermiñas. A aldea de A Igrexa é o centro da parroquia, e nela concéntranse os elementos sociais como son a igrexa e o cemiterio, a escola e o local social.

Facendo unha breve alusión á sociedade que habitou estes lugares durante os últimos 50 anos : a súa economía baseábase principalmente na gandaría e na agricultura, para sustento da primeira e tamén para o autoconsumo. Ata os anos 80 do pasado século, a estrutura

Fig. 4
Situación xeográfica da
parroquia de Lesta. 2016

Fig. 5
Plano das aldeas da
Parroquia de Lesta. 2016

Fig. 6
Eucaliptos, especie invasora
da paisaxe galega. Lesta,
ponte da vía nova. 2016

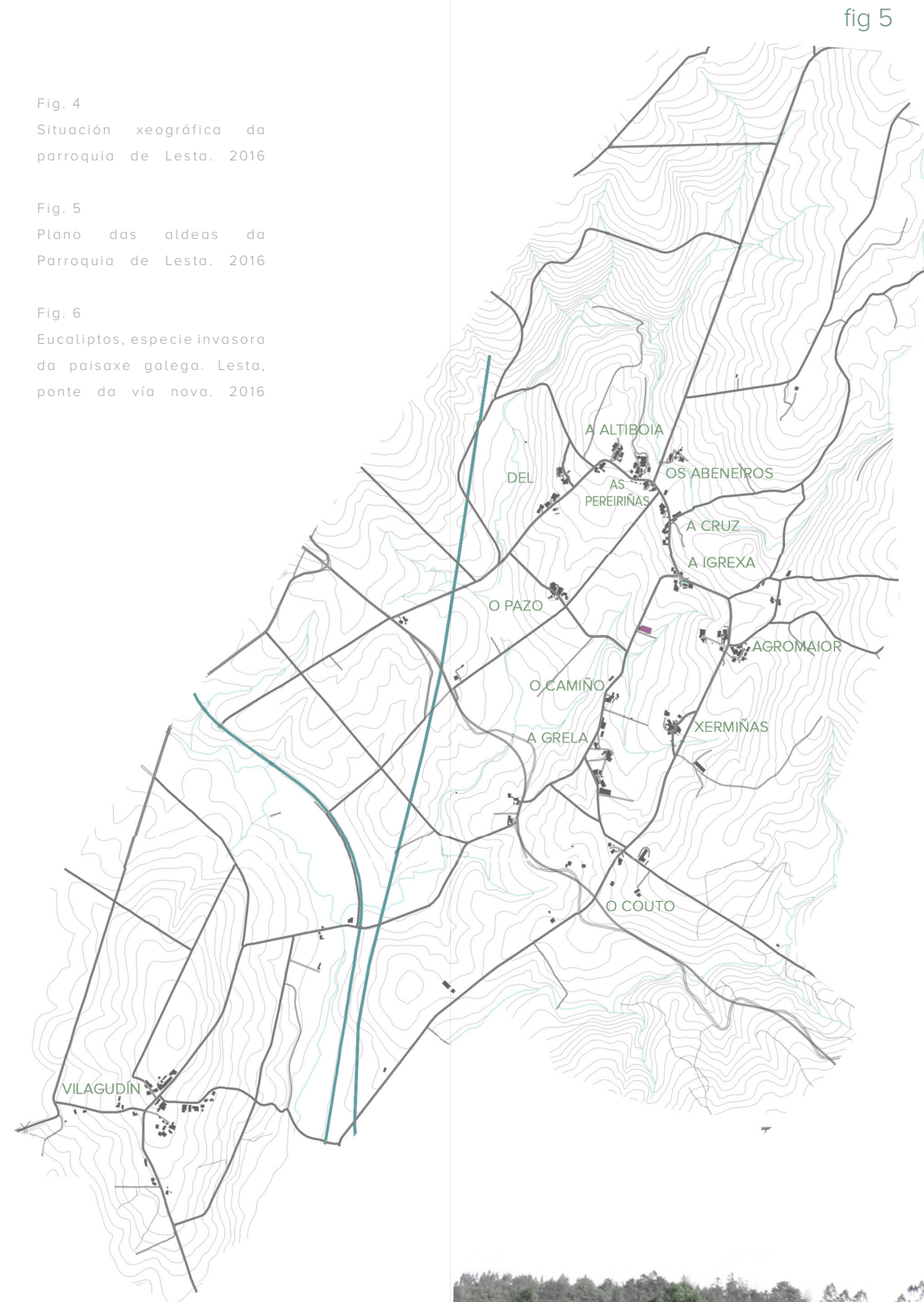

fig 5

parcelaria da zona consistía en pequenas parcelas espaxadas por toda a parroquia (minifundismo), tendo en conta os cursos de auga e a accesibilidade topográfica, creándose unha rede de camiños de acceso a elas. Tras a concentración parcelaria esta rede muda, afectando á súa distribución, agrupación e tamaño. O viario tamén muda en relación á concentración, os camiños foron asfaltados na súa práctica totalidade, de xeito que se adecuaron ao auxe do uso de maquinaria agrícola e o fácil paso do automóbil.

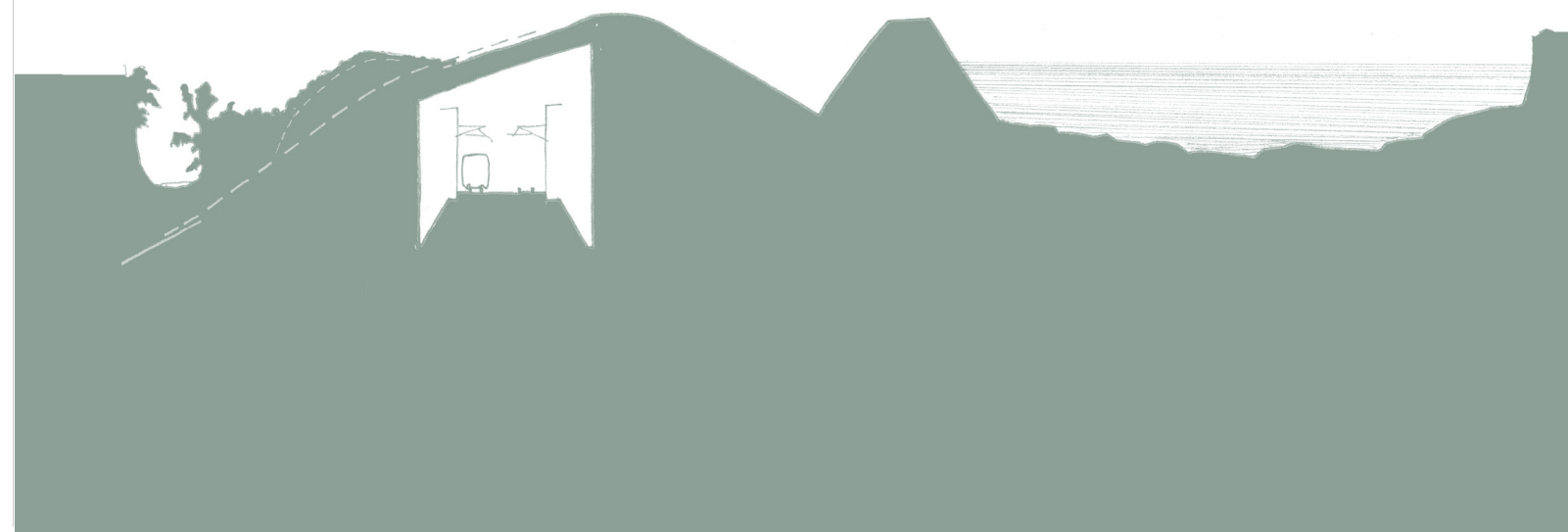
Obviamente isto levou aparelado o cambio dunha sociedade de autoconsumo e venda de excedentes nas feiras máis próximas, á situación inversa: unha sociedade produtora, que distribúe materia prima, mais aínda con remanencias de autoconsumo asociado á estima pola calidade do propio. Tamén asociado ao cambio da estrutura das parcelas nace unha nova ocupación do solo, que son as plantacións de árbores de rápido crecemento (eucaliptos e pinos principalmente) para a súa posterior venda ás industrias madeireiras, producindo un grande impacto na concepción da paisaxe en canto a límites físicos e visuais segundo as diferentes fases (plantación – medra – tala). Estas novas formas de traballar o terreo veñen ligadas á evolución da sociedade, que en parte ten outras ocupacións menos ou nada relacionadas coa terra e buscan un alto rendemento que non esixa un traballo tan dedicado e constante.

A continuación, do global pasarase ao particular e falarase e reflexionarase individualmente sobre os elementos que atinxen a este territorio, desde a escala territorial (ferrocarril, estrada, instalacións industriais) ata a escala do núcleo (escola, local social e área recreativa), pasando polos elementos de transición (camiños e estrutura parcelaria). Partindo da análise do carácter que teñen no momento actual, verase como o tempo actuou e actúa sobre estes elementos, chegando cada un deles á asimilación do concepto de antimonumentos da paisaxe rural galega.

fig 6

Fig. 7
Esquema ruínas a
grande escala. 2016

II.II.I O suco do tren

O suco, a marca, o sinal, a pegada.

A primeira das ruínas a grande escala sobre as que falarei é a das vías do tren. En Lesta coexisten dúas realidades ferroviarias, unha en ruínas e outra con uso. A primeira delas existe no presente soamente como suco. Desprovisto das vías propiamente ditas, o mimetismo deste coa natureza é case total. Podemos identificar os tramos de vía grazas ás pontes sobre a mesma que foron construídas para o seu paso baixo a estrada xa que o suco é invadido por maleza ata tal punto que chega a encher o vacío en sección e este queda practicamente oculto. Se amais coñecemos que eses tramos de estrada superpostos ao antigo trazado das vías do tren son tamén ruína no día de hoxe, o esquecemento destes lugares agochados aparece irremediabilmente. Non son xa lugares de paso, senón que hai que ir á súa procura a partir do coñecemento que temos deles: a memoria.

Ao longo dos anos previos á activación das novas vías do tren, os seus tramos en construción eran durante as horas de descanso das obras un espazo transitible. Camiñando ou en bicicleta, os veciños do lugar uníanse á evolución da infraestrutura asociando un momento de lecer e de deporte á tendencia de observar a novidade, o progreso. Os terrapléns e escavacións. Os túneis, as inmensas explanadas de terra pisada, que fora escavada nunhas zonas e amoreada noutras, baixo as que un territorio subxacente non tiña máis que dicir, aceptando a súa encomenda.

Unha vez que as vías están construídas e antes de entrar en funcionamento, aparece o peche de seguridade e con el o auspicio da actividade que estas van acoller. Deixan de ser percorribles e pasan a ser un espazo barreira no que contrastan os encontros que se producen co medio de base e cos demais sistemas de relación ou infraestruturas, prevendo para estes necesariamente puntos de paso sobre ou baixo as vías. Decembro de 2011, inaugúrase a liña de Alta Velocidade entre Ourense, Santiago e A Coruña.

A barreira realízase fisicamente como fenda ou como terraplén, lineares e alternativas, sendo unha o negativo do outro segundo a sección topográfica que forma.

A continuidade do lugar vese interferida pola barreira non só física do *non lugar*, senón tamén polas diferenzas entre os atributos de ambos: existe un contraste de velocidades, de usuarios, de obxectos que frecuentan eses espazos, da súa materialidade e da súa tecnificación.

fig 8

fig 9

fig 10

Unidos excepcionalmente na visión que conseguimos deles, teñen o carácter irreal análogo ao da superposición nunha fotomontaxe. Mais somos conscientes de que esas realidades coexisten nun mesmo espazo e aceptamos o tanxible deses dous mundos.

A convivencia actual realízase en calma, a calma da aceptación, máis non en harmonía. O límite imponse á continuidade do territorio como querendo demostrar a súa superioridade en canto a sistema de escala territorial. Aínda que non se pode dicir que fose deseñado sen ter en conta o preexistente, a resposta final, por necesidades técnicas e de seguridade, fai que a interrupción da paisaxe sexa máis acentuada (adequación das pendentes naturais á horizontalidade requirida polo tren e posterior peche do perímetro da vía mediante cercado).

No presente, ese espazo muda a diario, de xeito cíclico. Durante a maior parte do día, cada metro de vía atópase baleiro, expectante... mais nunhas cantas ocasións ese metro linear vólvese activo, ategado duns pasaxeiros que o atravesan na ínfima parte dun segundo e a continuación os metros de tren vanse sucedendo sobre ese anaco de vía. Cando o tren o atravesa completamente, este volve pouco a pouco ao seu estado primario, resoando sobre el unha aguda vibración metálica, que anuncia o distanciamento do convoi. As vías arrefrían e agardan a pasaxe dun novo relampo de vagóns con xente, mercadorías ou lixo. O contraste das distintas percepcións sobre o tempo ven dado desta vez pola velocidade.

Fig. 8
Poste eléctrico xunto ás
antigas vías do tren. 2016

Fig. 9
Suco da antiga vía do tren,
xa desprovisto das vías. 2011

Fig. 10
Suco da antiga vía do tren
cuberto pola vexetación. 2016

O non lugar aprehéndese, segundo os momentos, como unha saturación de pasaxeiros ou coma un baleiro de habitantes.³

3 Marc Augé, *El tiempo en ruinas*, (Ed. Gedisa, Barcelona, 2008), pág.104

fig 11

Os efectos da velocidade desvinculan aínda máis a realidade do ferrocarril da realidade de base: o territorio polo que discorre. O feito de pasar é alleo á pertenza por tan sequera uns intres ao lugar. Non hai tempo suficiente para contemplar. Isto sucede en ambos sentidos: nin os pasaxeiros se relacionan co lugar máis aló da imaxe fugaz que a fiestra ofrece, coma se suxerise unha analoxía coa reprodución dalgún directo na televisión, sen ter a posibilidade de deterse en ningunha das imaxes, nin de retroceder nin de grabar (na memoria). Se cadra, ata dunha televisión acesa como ruído de fondo, á que non se lle presta atención, que é vista pero non mirada; nin o lugar interactúa co tren máis aló do son percibido e dunha liña horizontal que instantaneamente percorre a paisaxe, aparecendo e desaparecendo rapidamente ata finalmente ser engulida polo túnel.

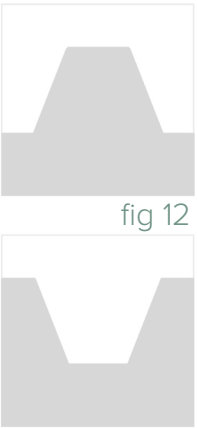

fig 12

fig 13

fig 14

fig 15

Fig. 11
Vías sobre terraplén.
Lesta, estrada a
Vilagudín. Elaboración
propia. Outubro 2016

Fig. 12
Esquema terraplen e fenda, un
como negativo do outro. 2016

Fig. 13
Ortofoto da construción dun
paso baixo a nova vía do
tren. PNOA 2004-2007

Fig. 14
Ortofoto vía concluída .
PNOA 2010-2011

Fig. 15
O tren atravesando
Lesta. Desde a aldea
de Xermiñas. 2016

A velocidade acarrea unha fluidez e unha redución do contido dos obxectos. Estes tórnanse panoramas, imaxes. Nada une os intervalos existentes dunha ruta, a non ser a vista panorámica do que se divisa alá fóra, lonxe dos sentidos, aínda relacionados cun sistema técnico que mantíña estreito contacto coa terra firme. O tren soamente coñece o tempo de saída e o de chegada; coma o transeúnte imaxinado polos urbanistas, o viaxeiro é unha peza dentro deste sistema circulatorio. ⁴

As ruínas das antigas vías do tren poderían ser nun futuro contempladas e transitadas, en semellanza coas actuais cando estaban en construción, mais non terían o atractivo do expectante (nada novo se espera nese lugar) senón que serían a pegada tanxible dunha realidade activa pasada que no presente se atopa en suspenso.

4 Renato Ortiz, *Modernidad y espacio. Benjamín en París* (Ed. Norma, Bogotá, 2000) pág. 55.

II.II.II A aceleración da estrada

Desde a construción do terraplén da nova estrada comarcal en fronte de onde vivo, o tráfico percíbese máis illado, a pesar de adiantarse uns metros no xardín e atoparse certamente máis próximo. As diferenzas de cota fan que a infraestrutura gañe autonomía sobre a paisaxe preexistente e trasládalla á actividade á que acolle. Vexo a imaxe dun automóbil que discorre sentido Ordes – Carballo a gran velocidade, animado pola pendente en descenso do tramo fronte á miña casa. Unha imaxe partida en dous pola franxa cincenta do *quitamedos*. Desde o interior do vehículo e polo efecto da perspectiva o condutor só divisa a franxa gris e o mato informe que rechea o que o metal deixaría ver.

Atopamos similitudes coa situación do ferrocarril: a gran velocidade axuda a individualizar a actividade que ocorre na vía das actividades que se suceden ao seu redor mais, a diferenza do ferrocarril, os condutores son aquí máis libres de deterse. Na maioría do percorrido, farano nun lugar illado do territorio ao que queren acceder (unha aldea ou un acceso a outra vía secundaria). Outras veces contemplarano desde a mesma plataforma, mantendo a independencia co resto do territorio a pesares do perigo que supón para o peón a proximidade do paso de vehículos a grandes velocidades.

A estrada supón tamén un límite físico en tanto que produce desniveis dificilmente salváveis polo viandante, e aínda máis, os metálicos *quitamedos* acentúan a discontinuidade entre o asfalto e a ladeira ou desmonte do terraplén, que se entende como a prolongación dos terreos colindantes. A construción de accesos unindo as cotas preexistente e a construída é necesaria mais puntual, a excepción das zonas que manteñen a rasante próxima ao estado previo, que dialogan máis amigablemente co territorio. Aínda nestes casos, o problema da alta velocidade acadada sobre a superficie da estrada, fai que a barreira non sexa en si a topografía xerada senón a propia precaución dos habitantes. A estrada comarcal ofrécese como un medio de relación dos lugares que vincula, que xoga un papel moi importante na mobilidade a través dese territorio pero á costa da fragmentación do mesmo.

fig 16

a ruína en herdanza

Fig. 16
Vestixios do antigo
trazado da estrada Ordes-
Carballo. Lesta. 2016

Fig. 17
Esquema da superposición
dos trazados antigo (a
puntos) e actual da estrada
Ordes- Carballo ao seu
paso por Lesta. 2016

Fig. 18
Ponte da nova estrada
sobre a nova vía. 2016

fig 17

Deste xeito, a vía, emancipada, dialoga cos demais sistemas nunha especie de “entendemento por necesidade” por parte destes. Os distintos lugares espaxados polo territorio comunícanse con ela organizando os accesos que os levan ata a estrada, adaptándose á topografía artificial da mesma, admitindo a súa superioridade en canto a sistema de relación.

Permanecen os vestixios da sinuosidade da antiga estrada entre a maleza que dilúe os seus límites laterais lonxitudinalmente, mantendo o eixo do asfalto como boamente poden. As antigas curvas, que foron rectificadas polo trazado da nova vía para permitir a súa aceleración, aparecen a un e outro lado da vía actual. Algunhas delas son aínda accesibles desde esta e fan as veces de área de descanso, parada fóra do perigo da estrada, estacionamento de camións, transbordos de mercadoría, etc. Os trazados antigo e actual intersécanse e superpóñense en gran parte dos seus percorridos mais onde non o fan presérvase o trazado antigo. Un diálogo pasado-presente, no que o presente corrixe ao pasado mais non foxe del.

fig 18

II.II.III A quietude do encoro

Silencio intercalado co suave ruído das ondas a bater contra a vexetación que conforma o borde efémero da enorme poza. Ruído ao lonxe do motor dunha motocicleta, en perspectiva central durante lentos pasos de reloxo ata que, rapidamente, me supera e abandona por fin a aséptica estrada do encoro para perderse, de novo lentamente, entre as árbores das leiras do val.

O tempo parado. Aquel espazo rectilíneo parece deter o tempo. O distante semella estar próximo de xeito inminente mais demórase tanto na súa chegada que parece que avanza inmóbil. Esta contraposición do movemento e o estatismo xoga unha vez máis coa percepción que temos do tempo e ven dada pola grande escala do lugar e a súa xeometría.

Alí, ollando aquela inmensa masa de auga desde a galería da presa, invadíume un sentimento de desolación. A simple apertura dunha comporta aos meus pés podería mudar radicalmente aquela paisaxe inundada.

O encoro fora construído con motivo da instalación a uns dez quilómetros da central térmica de Meirama nos anos 80. Enchéndose coas augas do río Viduido e Paradela, foi concibido como reserva de auga para o sistema de refrixeración da central e foi tamén utilizado para subministrar auga aos núcleos dos arredores que carecían de recursos hídricos. As tubaxes de formigón de gran diámetro (Ø 800mm) conducen a auga de xeito forzado desde a central de bombeo do encoro de Vilagudín ata o encoro de San Cosmade, ao pé da central térmica e poden verse ao longo da estrada que une ambos lugares. As tubaxes acompañan o traxecto pola estrada silenciosas, xa que na maior parte discorren soterradas, mais nos puntos nos que é preciso salvar a sección dun

fig 19

Fig. 19
Vista da vía sobre a galería do embalse. 2016

Fig. 20
Plano dos elementos da Central Térmica de Meirama. 2016.

Fig. 21
Toma de auga do embalse. 2016

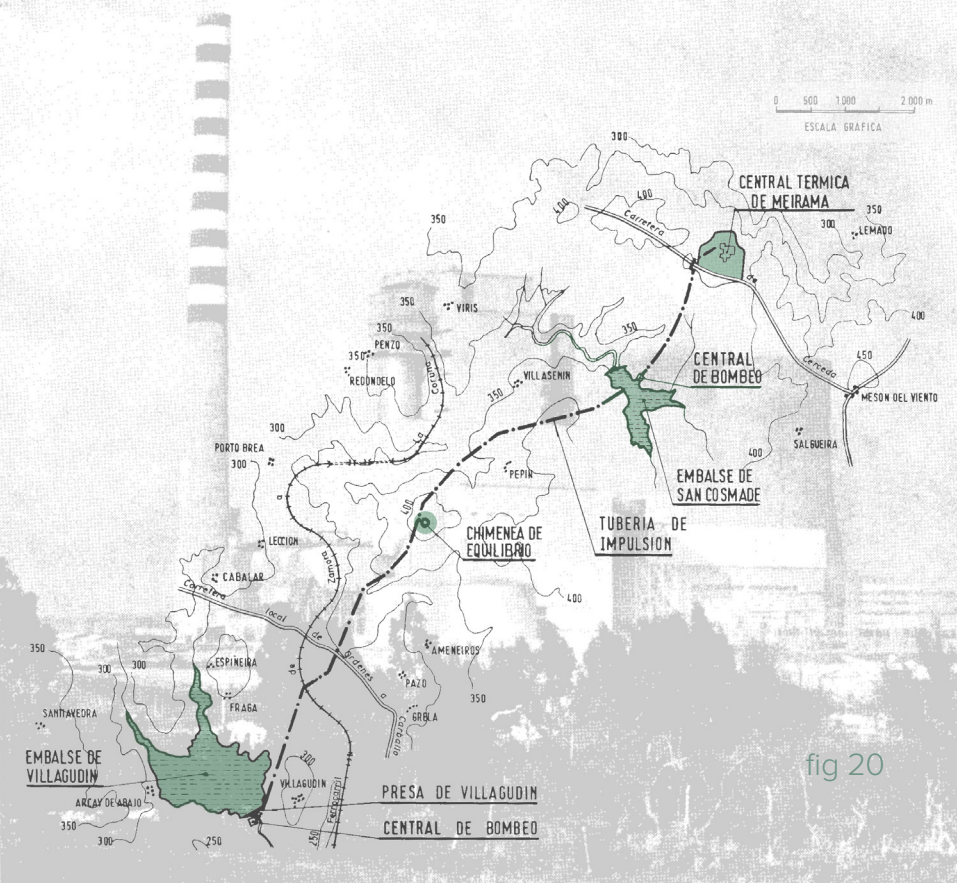

fig 20

regato ou a da vía do tren, son elas as que de súpeto emerxen coa súa gran presenza, a un lado da estrada, sorprendendo a modo de monumento industrial en contraste coa natureza que as rodea. Ligado a esta instalación aparece outro monumento, visible desde a meirande parte da topografía da contorna, co que se pode asimilar ao concepto de hito, de menhir: solitario, de xeometría simple, o cilindro da cheminea de equilibrio.

O encoro de Vilagudín foi tamén un importante destino para pescadores profesionais e afeccionados de todo o país, debido ao coto de pesca que se mantivo activo ata outubro de 2016, cando a aparición de aves mortas nas inmediacións fixo saltar as alarmas sobre a posible contaminación das súas augas. Aínda así, desde fai uns 10 anos, a actividade da pesca xa viña sufrindo unha enorme caída e o baixo

fig 21

fig 22

fig 23

Fig. 22
Imaxe do monumento das tuberías emerxendo nun punto da estrada que une o embalse de Vilagudín coa Central Térmica de Meirama. 2016

Fig. 23
Monumento da grande tubería ao longo do río Passaic. 1967

Fig. 24
Tres vistas do monumento-hito da cheminea de equilibrio: desde a ponte da estrada nova, desde A Grela e desde Xermiñas. 2016

Fig. 25
Vista xeral da presa do embalse de Vilagudín. 1985.

rendemento obrigou a deixar de repoboar con especies como o salmón ou a troita. De seguir a tendencia respecto á contaminación, periga este encoro como coto de pesca, xa coa imaxe bastante degradada tras o peche en numerosas ocasión polos indicios da non potabilidade das súas augas para a actividade piscicultura.

É un lugar onde se conxugan o contraste das percepcións temporais, cunha rotunda xeometría e escala que resalta no entorno natural, unha galería cara a paisaxe desde a que esta pode ser contemplada e unha paisaxe desde a que este elemento pode ser observado. Chegados ao punto de se podemos considerar o encoro como un antimonumento da paisaxe galega, a resposta é rotundamente un si. As preguntas xorden en canto á permanencia desta infraestrutura logo de finalizar o ciclo da central térmica, o fin para o cal foi construída. Sen a necesidade desa auga para os sistemas de refrixeración da central, converteríase en ruína tanto a pantalla de formigón coa respectiva galería superior, o aliviadoiro, a central de bombeo, coma a propia auga anegando a cunca que a acolle. Adicionalmente, as tubaxes, que transportan a auga ao longo dos aproximadamente dez quilómetros que separan a presa da central térmica, e a cheminea de equilibrio, responden á mesma idea de antimonumentos. Como vestixios do que hoxe en día é pero que irremediamente vai ter un fin de vida útil máis ou menos próximo.

É aquí que nos preguntamos cal é o valor que outorgamos a este lugar e a estes elementos. Sería adecuado volver no posible ao estadio anterior á súa construción, restablecendo as terras que quedaron anegadas ou admitir a realidade actual e manter o curso do tempo dotándoo dun novo uso, é dicir, permitir a xeración dun novo estado co mínimo de intervención?

fig 24

fig 25

Fig. 26
Esquema ruína dos
elementos de transición
entre a grande e a pequena
escalas: o mudar do
viario e o parcelario. 2016

II.III Ruína dos elementos de transición

tfg_nov16_sara del río seoane

II.III.I O viario sen tránsito

A maioría dos camiños da parroquia son cada vez menos transitados, en gran parte pola perda dos costumes gandeiros de levar aos animais ás leiras a diario. O uso que hoxe en día teñen os camiños terciarios que discorren entre as leiras é tan esporádico coma a necesidade dos veciños de acudir a elas. Xa que o gando se mantén nas granxas, as leiras serven de soporte aos cultivos que alimentan eses animais e que non esixen un mantemento a diario, logo do tempo de traballar as terras e da plantación ata que os cultivos se atopan prontos para a súa recolla.

O viario actual é consecuencia na súa gran maioría da concentración parcelaria dos anos 80, que levou a buscar trazados o máis rectilíneos posibles segundo a orografía do terreo e a necesidade de manter os accesos ás aldeas que compoñían a parroquia de Lesta. A homoxeneidade dos trazados lineares do novo viario fixo que se fose perdendo o efecto sorpresivo de descubrir o territorio lentamente, a través da sinuosidade dos camiños. A materialidade tamén contribuíu a esa homoxeneidade, estendéndose o asfalto case sempre ata a mesma porta da casa, abranguendo a superficie da eira e o acceso ás construcións auxiliares. A sección do viario viuse aumentada para permitir o paso de automóviles e maquinaria agrícola, tanto nos camiños novos coma nos que se mantiveron con uso.

Sen embargo, entre a experiencia do espazo que podemos ter hoxe, existe unha diferenza comparable á que distingue ao neno do adulto: aínda non fai moito, as fragmentacións do espazo (setos, taludes) e a relativa lentitude dos medios de transporte impoñían ao descubrimento da paisaxe un ritmo progresivo e un paso atento. [...] Hoxe, a experiencia do descubrimento progresivo da paisaxe converteuse en algo cada vez máis raro e difícil. A ordenación do territorio, a concentración parcelaria, a multiplicación das autopistas e a extensión do tecido urbano amplían o horizonte, pero eliminan os recunchos dunha paisaxe máis fragmentada e máis íntima. Estas transformacións obxectivas reforzan as modificacións relacionadas co simple traballo da memoria.⁵

Os camiños preexistentes manteñen o seu carácter irregular, case todos eles ligados á existencia dun grupo de casas ou aos lindes de parcelas que non foron modificados. Atopamos aquí unha linearidade co que ocorreu décadas máis tarde coa estrada comarcal: a superposición dos trazados antigo e novo dan lugar a tramos coincidentes e outros

Fig. 27
Veciñas guiando as vacas cara a corte desde a leira próxima á mesma ao fin da tarde. 2016

Fig. 28
Esquema dos camiños parroquiais previos á concentración parcelaria (en puntos) que amosa os novos trazados (cor verde), rectilíneos e exteriores aos núcleos das aldeas. 2016

fig 27

que sobresaen a un e outro lado do novo viario. Mais neste caso os tramos que quedan anexos aos novos trazados teñen hoxe un uso de carácter máis privado, xa que na súa maioría se atopan asociados a vivendas ou construcións particulares, cando anteriormente eran de obrigado paso para moverse a través da parroquia. O que antes era un cruce de camiños que conformaba unha aldea, agora atópase exterior ao discorrer da estrada parroquial, co que se pode percorrer toda Lesta sen ver a maioría das casas previas á construción desta estrada, xa que se atopan retranqueadas ou con accesos que agora lles son propios.

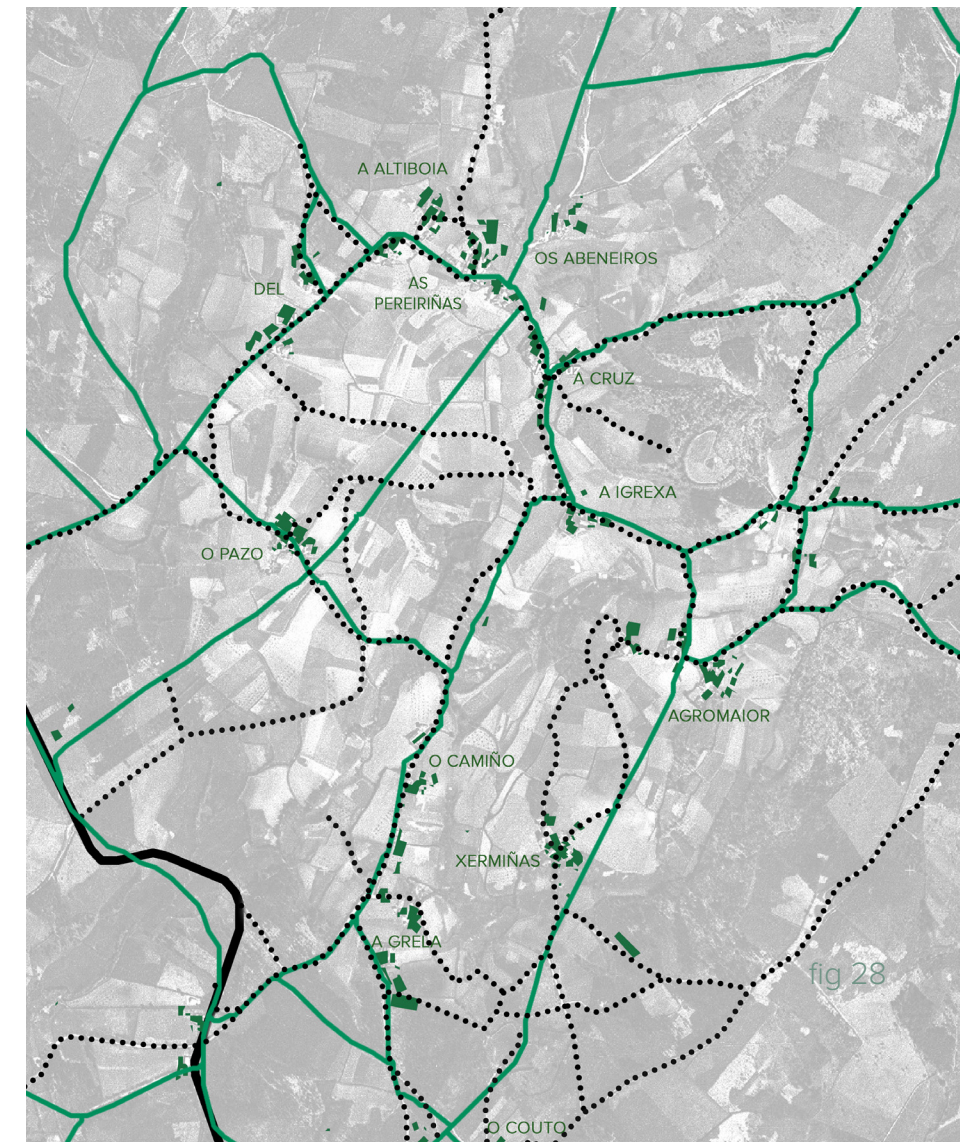

fig 28

⁵ Marc Augé, *El tiempo en ruinas*, (Ed. Gedisa, Barcelona, 2008), páxs.88,89

II.III.II A herdanza parcelaria

A modificación dos trazados e o cambio de escala das parcelas a partir da concentración parcelaria dos anos 80 estivo directamente relacionada coa constitución dos camiños e estradas principais. Pásase de 2300 parcelas a 575. O feito de pasar de pais a fillos destas á vez que o transcurso do tempo desencadeou unha progresiva transformación dos métodos de explotación, que son máis técnicos a cada vez. Vense menos vacas pastando nas leiras e máis explotacións agropecuarias con grandes naves nas que os animais pasan día e noite, sendo a súa alimentación e muxidura máis controladas para adaptarse aos estándares que esixe a industria do leite. As leiras cultivadas serven de sustento para as explotacións e por iso son lugares de produción, de mediana escala xa que o territorio continúa a estar notoriamente fragmentado malia a concentración, pero existen aínda sub-fragmentacións con remanencias de autoconsumo nas propias parcelas edificadas, ou nas anexas, na zona máis próxima ás casas.

Al leiras baleiras. Baleiras de veciños e de animais. Baleiras do ruído das vivencias. Doutro lado, contedores de formigón. Contedores de actividade industrial, nos que as máquinas son as propias vacas que outrora tiñan nome propio. Leiras cheas. Cheas de recursos para a súa combustión nesas *fábricas*. O silencio no exterior das granxas escóitase alterado unicamente polo ruxir de fondo das máquinas muxidoiras cando o sol está preto do horizonte.

fig 29

fig 30

Outro uso que aparece é o do cultivo de árbores para as industrias madeireiras. Cultivos neste caso desligados da actividade produtiva gandeira, tendo predilección polas especies de rápido crecemento como o eucalipto ou o pino, tentando obter un maior rendemento económico tras a súa tala e unha fácil e rápida saída ao mercado. As fases polas que pasan estas plantacións teñen un grande impacto no conxunto da paisaxe, pasando do baleiro ao cheo gradualmente (plantación e medra dos exemplares) mais de xeito radical do cheo ao baleiro (tala). O auxe deste tipo de explotacións ven da man do desprendemento das actividades propias destes lugares máis do intento de aproveitar os recursos das terras que se herdan. As esixencias en canto a dedicación por parte dos propietarios destas plantacións son relativamente baixas,

Fig. 29
"Microfundio", antiga
estrutura parcelaria, 1956-57.

Fig. 30
Vacas pastando, imaxe
cada vez menos frecuente
debido á estabulación das
reses. A Cruz, Lesta. 2016

Fig. 31
Estrutura parcelaria a
partir da concentración dos
anos 80 na que as 2300
parcelas se agrupan para
formar 575. PNOA 2014

fig 31

fig. nov. 6. saída do río seco de

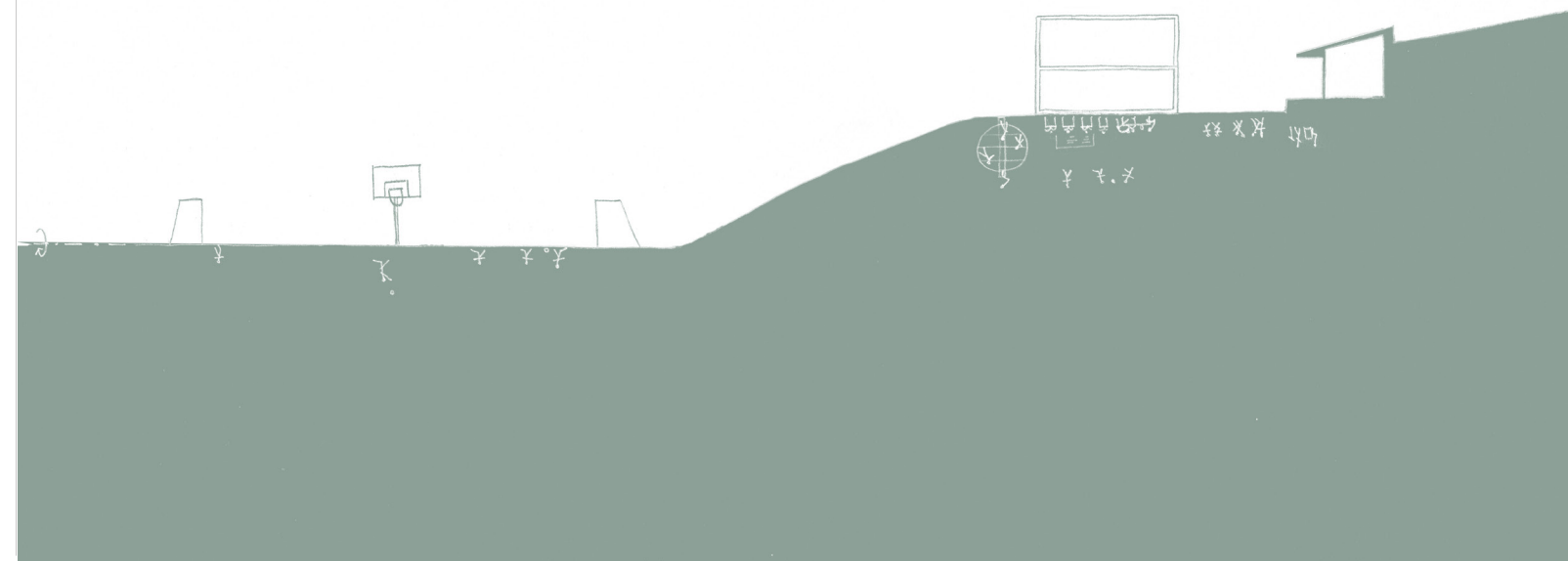
polo que permiten unha dedicación total a actividades desligadas do sector agropecuario. É por isto, que malia que gran parte deses terreos se atopen en activo, non necesariamente implica un reflexo no número de habitantes da parroquia, que poden vivir fóra e puntualmente, cando as explotacións esixen un mantemento, este ser delegable en profesionais do sector aos que se lle paga por realizar esas labores. Prodúcese, por tanto, un desvencellamento entre a estrutura productiva e a estrutura social do lugar.

Parece que todo o destino da arquitectura foi sempre o da colonización, o poñer límites, orde, forma, introducindo no espazo extraño os elementos de identidade necesarios para facelo recoñecible, idéntico, universal. Pertence á esencia mesma da arquitectura a súa condición de instrumento de organización, de racionalización, de eficacia produtiva capaz de transformar o inculto en cultivado, o baldío en produtivo, o vacío en edificado.⁶

⁶ Ignasi de Solà-Morales, "*Terrain vague*" en *Territorios* (Ed. Gustavo Gili, Barcelona 2002), páx.191

Fig. 32
Boceto ruínas a pequena
escala: local social, escola
e área recreativa. 2016

II.IV Ruínas a pequena escala

II.IV.I O local social como escenario sen escena

A aldea da Igrexa está formada por, como o seu topónimo indica, a igrexa e o cemiterio da parroquia e tamén pola escola, polo local social ou da asociación de veciños, por unha vivenda e as súas construcións auxiliares e por outra casa de recente construción. Entre estes elementos esténdese o espazo público, en parte o viario (cruce de tres vías), chegando a fundirse cos espazos públicos anexos, coma o adro da igrexa e o antigo patio da escola. Na actualidade, o patio da escola e o cruce son unha mesma entidade continua, pero este espazo tamén se prolonga ata o xardín privado da primeira vivenda, o cal ten ás veces un uso colectivo (fotografías de eventos ou xantares organizados a nivel parroquial). Os volumes que conforman este espazo están interrelacionados. É o caso do muro entre a igrexa e o xardín da vivenda: é a un tempo muro de contención do adro da igrexa e tamén pecha lateralmente a propiedade limítrofe situada dous metros e medio por debaixo. A pesar da diferenciación polos cambios de cota esta dualidade fai que o espazo teña unha continuidade latente que o fai ver como un todo.

O lugar da Igrexa é un lugar de paso, no que se producen encontros casuais, pero tamén un espazo público non proxectado no que se levan a cabo eventos, a maioría deles de tipo relixioso-conmemorativo. Polo tanto, o lugar da Igrexa pasa a ser o que aglutina todas as funcións sociais da parroquia, con carácter espontáneo unhas veces e rutinario, planificado, as outras.

Na actualidade os veciños son máis independentes os uns dos outros e, se ben non desapareceu a *unidade por lugares*, fortaleceuse a identidade do lugar da Igrexa como lugar de reunión de toda a parroquia.

fig 33

Fig. 33

Plano do núcleo parroquial, a aldea da Igrexa. Cruce de camiños como espazo público. 2016.

Fig. 34

Esquema recreación da ocupación nas noites de verbena. O escenario efémero da orquestra e o desuso do escenario do local social. 2016.

Fig. 35

Veciños bailando na sesión vermú da festa do patrón (San Andrés). 2015

fig 34

Os protagonistas do éxodo rural das últimas décadas tamén axudan a isto, non só coa súa ausencia, senón tamén coa súa presenza ocasional no lugar, concentrada neste lugar nos días nos que hai algún evento de tipo relixioso-comemorativo.

En canto ao local social, lonxe quedan os cursos de mecanografía, de baile, de informática e as reunións de cantantes. O local anteriormente frecuentado por usuarios de todas esas actividades ve o seu uso relegado a eventos políticos en época de eleccións. Tamén se realizan, de xeito esporádico, reunións por temas que afectan á comunidade, como recentemente (agosto do ano 2016) a polémica oposición dos veciños á instalación dun vertedoiro de residuos na parroquia.

O local social foi tamén escenario dos eventos conmemorativos nos que, tras a correspondente misa, os veciños e veciñas se aglutinaban no cruce de camiños para asistir ao baile. Por aquel entón as orquestras instalábanse e actuaban desde o palco da parte dianteira do local social e os veciños bailaban sobre o propio asfalto da estrada, o cal se estende con uniformidade por todo este espazo público, malia a incomodidade da notoria pendente que presenta a zona. Isto perdeuse a día de hoxe xa que as orquestras contratadas a cotío prefiren simplemente montar o escenario de seu, co que están máis familiarizados e, dadas as dimensións do cruce, isto obrigou a invertir a disposición nos días de festa e os veciños dan as costas ao escenario en desuso para ollar para o escenario efémero do camián da orquestra.

fig 35

II.IV.II A escola sen libros nin nenos

Ruína do patio, decapitado un dos dous plátanos de sombra que o cubrían. Desaparecida *a bóla*, principal atracción na hora do recreo... e en calquera outra, porque o control sobre o acceso ao recinto facíase por parte dos veciños cun simple xiro do peche da porta metálica á fronte do edificio, anexa a un sinxelo aramado, elementos hoxe en día desaparecidos. Desaparecido tamén o seu interior. Baleiro. Inmóbil ao paso do tempo. Hermético.

O elemento que máis subxectividade me inspira é o da escola unitaria. Ben, o que o edificio da antiga escola unitaria me evoca. O meu arraigo polo C.E.I.P. Lesta ven dos anos de infancia, decisivos na vida de calquera persoa, que pasei nela xunto aos veciños e veciñas de idades comprendidas entre a preescolar e os dez anos. A partir desa especie de maioría de idade deixabamos de ir á escola nos coches de nosos pais, ou camiñando os de máis preto, e pasabamos a madrugar para coller o autobús que percorría a principal estrada da parroquia para levarnos ao Colexio Castelao, no pobo de Ordes.

A escola, a diferenza do local social, non mantén nin en parte o seu uso orixinal, nin de feito ningún outro. Fora testemuña da educación de varias xeracións, sendo nun inicio escola en planta baixa e vivenda para a mestra na planta superior. Co paso dos anos a vivenda suprimiuse xa que a mestra ía e viña desde a súa casa en Santiago de Compostela e a planta superior pasou a ser unha aula polivalente onde se facían as clases de educación física se estaba mal tempo e non podían ter lugar no exterior, ao igual que onde se pasaba o tempo dos recreos. A parte dianteira da escola era asimilada como patio mais carecía dun peche que protexese minimamente as interferencias entre os xogos dos cativos e o tránsito pola estrada polo que nos anos 90 varios veciños instalaron un cerrado metálico. Na parte máis soleada do patio, e tamén na que previamente á instalación do peche se atopaba menos exposta ao tráfico, atopábase o elemento principal do patio, *a bóla*, a base de barras metálicas e con forma de esfera desde o que os rapaces da parroquia probamos as primeiras caídas de altura.

Se de seu a escola é un lugar no que se inician as relacións sociais entre os nenos, o feito de ser unitaria (reunir a alumnos de varias idades na mesma aula) acentuaba máis se cabe esas interaccións.

fig 36

Fig. 36
Celebrando o entroido. Monumento da bóla e árbore desaparecidos do patio do recreo a día de hoxe. Aprox. 2000

fig 38

Fig. 37
O peche do patio da escola. Sección do espazo público, cruce de camiños. 2016

Fig. 38
O patio despojado da bóla, da árbore e da maior parte do cerramento. 2016

Fig. 39
Xuntanza dos nenos da escola unitaria de Lesta e Buscás na escola de Lesta. Aprox. 1997

Fig. 40
A escola sen uso, vista desde a baixada do adro da igrexa. 2016

fig 39

Unitaria e de pequena escala. Todo o que implica unha escola con poucos nenos, de gran diversidade de idades e situacións familiares. Superpoñíanse idades, materias e programas, o que permitía que os que estabamos en infantil a aprender a colorear sen saír do borde puideramos a un tempo estar a aprender os números romanos que repetían os rapaces de primaria. O que pode parecer un caos agora que case non quedan exemplos deste tipo de escolar resultaba, para os que o vivimos, enriquecedor e unha forma de aprender máis dinámica e amena. O que implicaba tamén a proximidade ao fogar, a dispoñibilidade case inmediata de calquera familiar ou veciño ante unha urxencia, o carácter de pertenza ao lugar elevado grazas á confianza case familiar dos uns cos outros. Seguindo a esta situación estaba a relación e o sentido de unidade por parte das familias, que se encontraban á hora do inicio e do fin das aulas, cooperando en moitas das ocasións para levar ou traer aos cativos. Isto é mostra de que un elemento coma este afecta non soamente aos propios usuarios, senón que tamén envolve dentro do sistema de relacións ao entorno deses usuarios, creando un nexos social. O funcionamento como escola unitaria mantívose ata o comezo da década dos 2000, cando tivo que ser pechada pola falta dun número mínimo de cativos. Isto contribuíu ao progresivo afastamento entre os seus habitantes xa que o nexos do que se falaba foi desaparecendo á vez que o autobús se afastaba cos nenos de infantil e primaria cara o pobo de Ordes.

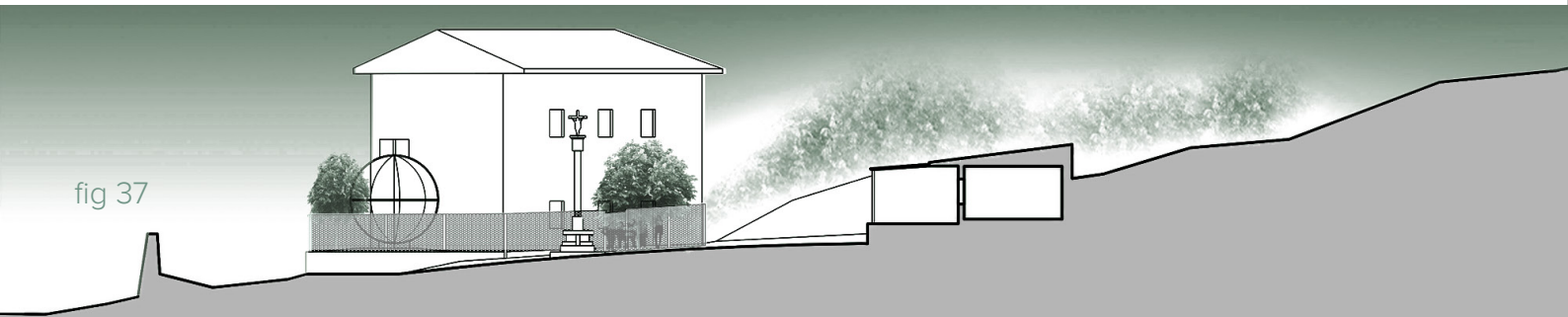

fig 37

fig 40

Tras o impacto de regresar alí na maioría de idade para acudir ás urnas e ollar para o chan, no que os materiais que coidadosamente se colocaban sobre as mesas e nas vitrinas estaban pousados sen o menor coidado, arrimados ás paredes para deixar o maior espazo libre, xa que o mobiliario fora retirado. Na actualidade xa non recolle nin tan sequera o uso electoral debido ao baixo censo, o que obriga aos veciños a desprazarse ata o colexio da parroquia de Parada.

Voltar outra vez durante a festa de Santo Andrés, patrón da parroquia, e ver que o bar que se instala durante ese día anexo á escola se serve do edificio da escola como almacén de bebidas, mais dentro hai xa so iso: botellas rodeadas de baleiro. O ambiente festivo fai máis admisible a impresión que me causa, máis aínda a día de hoxe se me fai en certo modo violento.

fig 41

Fig. 41
Interior da escola na actualidade. Uns cantos pupitres son o único indicio do seu uso agora cesado. 2016

Fig. 42
Buzón da escola no que aínda se pode ver o nome do centro, "C.E.I.P. LESTA", manuscrito pola profesora. 2016

fig 42

II.IV.III A área recreativa na que alternan silvas e toxos

Descendendo desde a ruína da escola a través da recta que une a aldea de *A Igrexa* coa de *O Camiño* para chegar á irónica entrada da área recreativa: sempre pechada cun portón metálico ao final da rampla de acceso, mais aberta por varios puntos do seu perímetro.

Rodeada de terras de cultivo, a área recreativa, sitúase nun val, entre a estrada e o río, do que a topografía tivo que ser modificada para a súa implantación, creando unha explanada que deixa unha zona da área recreativa nun nivel superior, con mesas de pedra e un tobogán. Silvas, fentos e toxos esténdense por esta e por todas as áreas sen pavimentar ata que a disposición de algún veciño en concreto decide

fig 43

fig 44

Fig. 43
Situación da área recreativa de Lesta respecto do lugar da Igrexa. 2016

Fig. 44
Estado actual da pista polideportiva da área recreativa. 2016

Fig. 45
Entrada de acceso ao recinto da área recreativa. 2015

poñer tempo e esforzo para corrixir a tendencia natural e tentar controlar o crecemento da vexetación, o único mantemento que ten este espazo.

Fora no ano da súa inauguración que se fixera unha quedada a nivel parroquial para pasar o día no único espazo público da parroquia construído para o lecer e o deporte. Nenos e maiores acudiron ao lugar coa ilusión de recuperar o tempo perdido desde que as circunstancias fixeran que a xente se volviera máis individualista e xuntarse máis a miúdo. Pero a ilusión durou ben pouco xa que o equipamento non trae o uso e cada vez as quedadas para “botar unha pachanga” fóronse esvaecendo ata practicamente desaparecer. Polo tanto o uso desta instalación co seu fin orixinal reduciuse á novidade dos dous primeiros anos desde a súa construción, mais logo declinou e acabou por ser practicamente abandonada. O uso deportivo non tivo éxito xa que os maiores cada vez son máis maiores e tras tantos anos ás costas traballando no campo nin pensan no deporte como lecer nin algúns están en condicións de practicar os deportes que alí teñen cabida. Prefírense eventos máis festivos, os cales tampouco se levan a cabo neste espazo, senón que teñen lugar no xa mencionado lugar de A Igrexa.

Por que non se está a usar este novo espazo se a situación é case in mellorable? A resposta radica en que os habitantes da parroquia non identifican ese espazo como lugar de reunión. É un equipamento, destinado ao deporte, ao que a xente maior non lle apetece ir, non con esa función.

E por que non se busca unha nova función para ese espazo? Por que non se celebran os bailes das festas se o chan ten a particularidade de non ter pendente e é moito máis espazoso que o cruce de camiños de A Igrexa? Reflexionando sobre isto, chégase ao concepto de lugar segundo o xeógrafo Yi Fu Tuan. Segundo o autor, o materialismo histórico apprehende o concepto de lugar como unha expresión xeográfica da singularidade, mentres a corrente humanística

fig 45

fig 46

o entende como unha compoñente do espazo en relación ao cal se desenvolven afectos a partir da experiencia individual ou en grupos sociais. Para el o lugar é unha área que foi apropiada afectivamente, o que fixo que un espazo indiferente se transformase nese lugar. Isto ven a concluír que se produce unha relación interdependente entre o lugar e as accións humanas que nel se desenvolven. O que comeza sendo un espazo indiferenciado transfórmase en lugar a medida que o coñecemos e o dotamos de valor. Apropíámonos del.

Xa que só nos familiarizamos con un lugar despois dun tempo, non ten a mesma concepción do lugar da “Igrexa”, por exemplo, un rapaz que non foi a escola en Lesta que un que si foi, independentemente de que a tal hora non exista función educativa nela. Con diferentes matices, mais en parte asimilable, ocorre coa xente maior, que viviu no mesmo lugar vendo como mudaban os espazos, a súa materialidade, mais o que permanece inerte son as vivencias e as experiencias atribuídas ás relacións humanas que se deron, soamente debilitadas pola natural perda da memoria e o feito de habituarse ás novas circunstancias do lugar, case inconscientemente. Mais un pouco deste “subconsciente colectivo” tamén forma parte do rexeitamento dos novos espazos á hora de consideralos lugar para a interacción. De feito, non por atribuír mellores características materiais aos espazos nos que se ha de desenvolver unha actividade esa vai ter cabida sen o soporte da experiencia social e colectiva. Isto é consecuencia da apropiación afectiva do espazo público, do Lugar.

Só o paso do tempo, o mudar das circunstancias sociais e a experiencia colectiva poden facer que este novo espazo se transforme, pouco a pouco, ata ser considerado lugar ou polo contrario continúe o seu estado actual chegando a degradarse por completo.

Fig. 46
Tobogán da área
recreativa entre vexetación
espontánea. 2015

III Reflexión final:

III.I Ver en ruínas o futuro. A paisaxe rural galega como antimonumento

Durante a elaboración deste traballo viviuse entre dúas lecturas arquitectónicas diferentes: por un lado, unha visión que podemos ter da paisaxe desde a percepción dos sentidos e a analoxía con sistemas previamente estudados, a cal se ve potenciada pola universalización dos problemas existentes nela; por outra parte, a do análise entre o coñecemento e a vivencia do particular, e as circunstancias que o definen. Lesta é só un exemplo do que está a pasar en toda a paisaxe rural galega, mais, con certos matices, pódese atribuír tamén ao rural do resto da Península e incluso ao de lugares tan lonxanos coma a América da que fala John Brinckerhoff.

Os que emprendemos seriamente o estudo das paisaxes, axiña nos enfrentamos a unha verdade suprema: incluso as paisaxes máis simples, as menos interesantes, conteñen a miúdo elementos que dificilmente podemos explicar, misterios que non encaixan en ningún modelo. Pero tamén entendemos que todas as paisaxes, sen importar o exóticas que sexan, conteñen elementos que de contado recoñecemos e entendemos.⁷

O concepto de antimonumento, aplicado a miúdo aos ámbitos urbanos, asimilase no rural aos elementos que se describiron no desenvolvemento deste traballo e reflíctese dun xeito diferenciado en todos eles xa que cada un pertence en maior medida a unha escala e a un ámbito concretos, mais nunca desligado das demais áreas. Tras as distintas reflexións sobre o particular vólvese ao xeral para ofrecer unha resposta integral á paisaxe rural galega en ruína actual e futura.

⁷ John Brinckerhoff Jackson, edición de Juan Nogué, *Descubriendo el paisaje autóctono*, (Ed. Biblioteca Nueva, Madrid, 2010), páx. 43

Fig. 47
O banco de Inglaterra en ruínas. A esencia do edificio permanece na súa ruína, sen restos de materiais derruídos. Debuxo encargado por John Soane a Joseph Michael Gandy para unha exposición da súa obra. 1830

fig 47

tfg_nov16_sara del río seoane

III.II O que foi

O rural galego foi outrora un ámbito de sistemas interrelacionados entre si, dunha coexistencia e unha convivencia en harmonía.

As vivencias dese tempo son a cada paso menos nítidas coa partida dos que as sentiron e coa chegada de elementos que alteran a percepción e a imaxinación destas, pero hai algo que permanece e esas mesmas compoñentes pasan a formar parte da historia, da nosa memoria colectiva.

A materialización en elementos que hoxe e mañá recoñeceremos como parte da esencia do lugar abrangue todas as escalas e ámbitos, sendo o momento da súa aparición, presente e inmediatamente pasado.

Ante o pasaxeiro da novidade aparece o perdurable no tempo, e a por sempre fugacidade e continuidade deste.

fig 48

Fig. 48
Venda de excedentes
por parte de señoras na
feira de Ordes en 1960.

Fig. 49
Vista dun dos vertedoiros
que circundan a parroquia
de Lesta. Tomada desde
a antiga estrada Ordes-
Carballo, no seu cruce
co río Lengüelle. 2016

III.III O que é

O rural galego é unha mestura de realidades que coexisten no aquí e no agora, máis esta coexistencia na actualidade non sempre implica unha relación recíproca entre elas, unha convivencia equitativa. Unhas estruturas territoriais séntense ameazadas por outras, que forman parte do desenvolvemento rexional, o cal non sería posible sen ter unha incidencia nas primeiras, mais de seguro podería facerse cun menor impacto para a estrutura subordinada. O mesmo sucede no eido social e económico, así coma no ecolóxico. As tentativas por evitar o despoboamento son fracas e non alcanzan a frear a situación en máis que nalgúns casos illados. Os efectos negativos da contaminación (previsibles) non chegan a ser subsanados en suficiente medida para que a ecuación mude de resultado e o dano ao rural medra a pasos axigantados.

Estas grandes destrucións repítese nos asentamentos humanos. Os edificios abandónanse, trasládanse, destrúense; zonas enteiras despéxanse e reconstrúense. Os materiais deterióranse e envellecen, rompen e reutilízanse. O vandalismo e os incendios intencionados fan inservibles estruturas sólidas. [...] As terras quedan baleiras ou abandonadas. Usos aborrecidos e indesexables vense desprazados cara as áreas marxinais.⁸

O drama é que hoxe aplicamos á natureza o trato que inflinximos ás cidades: “preservamos” certos sectores, en beneficio do espectáculo; pretendemos substituír unha natureza mediante outra (por exemplo repoboando os montes), pero a natureza, coma os feitos noutro tempo, é teimuda: se se maltrata, reacciona. Os glaciares retroceden, os mares desécanse, os desertos avanza, as especies desaparecen. Antes que nada, cando xorde o accidente (por exemplo, Chernobil), a natureza encárgase de multiplicar e de difundir os efectos da imptidencia humana: o home descobre que pertence á natureza cando se ve na obriga de escapar das instalacións que concebira para dominala.⁹

fig 49

8 Kevin Lynch, Edición de Michael Southworth, *Echar a perder. Un análisis del deterioro*, (Ed. Gustavo Gili, Barcelona, 2005), páx.92

9 Marc Augé, *El tiempo en ruinas*, (Ed. Gedisa, Barcelona, 2008), páx.109

III.IV O que será... será?

O que será pertence ao futuro, e este é incerto para todos nós, mais a sucesión das distintas realidades da paisaxe rural galega apunta unha tendencia clara. Nas nosas mans está o corrixir esa tendencia ao declive. Considero que o grao de desenvolvemento, se ben non precisa de ser o mesmo segundo as compoñentes ás que afecte no rural ou no urbano, ten que partir dunha base onde a igualdade se adapte ás particularidades do medio e da súa contorna, conciliando os factores sociais, económicos, ecolóxicos e territoriais de xeito equilibrado, non cedendo a soberanía a uns sobre os outros.

[...] o cine ofrece un escape ilusorio ou temporal da disolución física. A falsa inmortalidade da película da ao espectador unha ilusión de control sobre a eternidade.¹⁰

Á Arquitectura corresponde pensar, desde un punto de vista proxectual ou planificador, o que afecta á paisaxe así como a interacción coas estruturas preexistentes e previstas por esta e por outras disciplinas, mais isto ten que ser recíproco entre todas elas, mantendo como fin a lectura da paisaxe como un conxunto, respectándoa desde as actuacións máis mínimas ás de maior escala.

Como pode actuar a arquitectura no *terrain vague* para non converterse nun agresivo instrumento dos poderes e das razóns abstractas?

Sen dúbida a través de atencións á continuidade. Pero non da continuidade da cidade planeada, eficaz e lexitimada, senón, todo o contrario, a través da escoita atenta dos fluxos, das enerxías, dos ritmos que o paso do tempo e a perda dos límites estableceron.

A nosa cultura abomina do monumento cando este é a representación da memoria pública, da presenza do un e do mesmo.

Soamente unha arquitectura do dualismo, da diferenza da discontinuidade, instalada na continuidade do tempo pode facer fronte á agresión angustiosa da razón tecnolóxica, do universalismo telemático, do totalitarismo cibernético do terror igualitario e homoxeneizador.¹¹

¹⁰ Robert Smithson, *Un recorrido por los monumentos de Passaic*, Nueva Jersey (Barcelona, Ed. Gustavo Gili, 2006) pág.30

¹¹ Ignasi de Solà-Morales, "*Terrain vague*" en *Territorios* (Gustavo Gili, Barcelona 2002), pág.192

Somos presente, pero este presente sucédese instantaneamente con outro que neste momento é futuro. É por isto que non podemos pechar os ollos fronte ao que agarda ao nós futuro e aos que herdarán a nosa paisaxe. O que transformamos agora, estámolo a multiplicar de cara ao longo prazo.

Manernos inmutables tampouco parece a solución ante os preceptos temporais pero, teremos que preservar os elementos aínda discordantes da nosa paisaxe, xa que forman parte da nosa historia e poden asimilarse a un período concreto; transformalos para adaptalos ao paso do tempo ou desfacernos deles por consideralos inútiles?

O tempo dirá, o que lle fagamos dicir.

Virás cunha capa de chuva, cunha capa de chumbo. Cunha capa de cinza.

Luz Pozo Garza, 1986 ¹²

¹² Luz Pozo Garza, *Códice Calixtino*, (Ed.Sotelo Blanco, Santiago de Compostela, 1986), Visto no documental *As Encrobas a ceo aberto* de Xosé Bocixa Rei.

IV Bibliografía

Robert Smithson, *Un recorrido por los monumentos de Passaic*, Nueva Jersey (Barcelona, Ed. Gustavo Gili, 2006).

Marc Augé, *El tiempo en ruinas*, (Ed. Gedisa, Barcelona, 2008).

Kevin Lynch, Edición de Michael Southworth, *Echar a perder. Un análisis del deterioro*, (Ed. Gustavo Gili, Barcelona, 2005).

Renato Ortiz, *Modernidad y espacio. Benjamin en París* (Ed.Norma, Bogotá, 2000).

Ignasi de Solà-Morales, *Terrain vague en Territorios* (Ed.Gustavo Gili, Barcelona 2002).

John Brinckerhoff Jackson, edición de Juan Nogué, *Descubriendo el paisaje autóctono*, (Ed. Biblioteca Nueva, Madrid ,2010).

John Brinckerhoff Jackson, *The necessity for ruins and other topics*, (Ed. The University of Massachusetts Press, Amherst 1980).

Ellen Braae, *Beauty Redeemed. Recycling post-industrial landscapes*, (Ed. Birkhäuser, Denmark, 2015).

Yi-Fu Tuan, *Space and Place: The Perspective of Experience*. (Ed. University of Minnesota Press, Minneapolis, MN,1977).

Luz Pozo Garza, *Códice Calixtino*, (Ed.Sotelo Blanco, Santiago de Compostela, 1986).

Fontes e recursos Web

Audiovisual

Documental *As Encrobas a ceo aberto* de Xosé Bocixa Rei, You Tube (https://youtu.be/7_gE852GIYk)

Jara y sedal, Villagudín desde orilla, 25 ene 2013, rtve (<http://www.rtve.es/alacarta/videos/jara-y-sedal/jara-sedal-villagudin-desde-orilla/1675642/>)

Prensa

<http://www.elcorreogallego.es/area-de-compostela/ecg/coto-vilagudin-sigue-abierto-no-es-paraiso-pescadores/idEdicion-2014-08-29/> El

Correo Gallego, El coto de Vilagudín sigue abierto pero ya no es paraíso de pescadores, (<http://www.elcorreogallego.es/area-de-compostela/ecg/coto-vilagudin-sigue-abierto-no-es-paraiso-pescadores/idEdicion-2014-08-29/idNoticia-886956/F>)

El País, 25-05-2014, La ruina del absurdo (http://ccaa.elpais.com/ccaa/2014/05/25/andalucia/1401025549_659596.html)

Adif Videos, La Palabra, La Obra. LAV Ourense - Santiago - A Coruña, (<https://vimeo.com/48940099>)

Bibliografía dixital

Rosa Macaulay, *Pleasure of ruins*, 1953, (<https://archive.org/details/pleasureofruins010331mbp>)

Rodrigo del Hoyo Fernández-Gago, *Revista de obras públicas, mayo-junio 1985, Las presas como complemento de las centrales térmicas* (http://ropdigital.ciccp.es/pdf/publico/1985/1985_mayo_junio_3236_01.pdf), páxs. 309 a 339

Diccionarios

Diccionario da Real Academia Galega (<http://academia.gal/diccionario>)

Base cartográfica

Comparativa de mapas (<http://mapas.xunta.gal/visores/comparador/>)

Visor (<http://mapas.xunta.gal/visores/basico/>)

Visor e descarga de arquivos ".shp" (<http://webeiel.dicoruna.es/>)

Google maps (<https://www.google.es/maps>)

Outras páxinas

Páxina oficial do Concello de Ordes (<http://turismo.ordes.gal/parroquia/lesta-santo-andre->)

Arquitectura en Dibuixos Exemplars (http://etsavega.net/dibex/Soane_BInglaterra.htm)

V Índice de imaxes

Fig. 1 Portada e contraportada. Tobogán oxidado. Área recreativa de Lesta. Elaboración propia. 22 de outubro de 2016

Fig. 2 Éxodo rural contemporáneo. Composición en camiño de acceso a vivenda en O Couto-Lesta desde a AC-413, Elaboración propia. 22 de outubro de 2016

Fig. 3 Plano de situación da parroquia de Lesta respecto dos instalacións de grande escala e infraestruturas. A partir de Ortofoto PNOA 2014. Elaboración propia. Outubro de 2016.

Fig. 4 Situación xeográfica da parroquia de Lesta. A partir de Ortofoto PNOA 2014 e datos xeográficos (“Parroquias.shp”, <http://webeiel.dicoruna.es/es/>). Elaboración propia. Setembro 2016

Fig. 5 Plano das aldeas da Parroquia de Lesta. A partir de datos xeográficos (“.shp”, <http://webeiel.dicoruna.es/es/>) manipulados con gvSIG. Elaboración propia. Outubro 2016

Fig. 6 Eucaliptos, especie invasora da paisaxe galega. Lesta, ponte da vía nova. Elaboración propia. Outubro 2016

Fig. 7 Esquema ruínas a grande escala. Elaboración propia. Novembro 2016

Fig. 8 Poste eléctrico xunto ás antigas vías do tren. Elaboración propia. Outubro 2016

Fig. 9 Suco da antiga vía do tren, xa desprovisto das vías. Xesteda. Google maps. 2011

Fig. 10 Suco da antiga vía do tren cuberto pola vexetación. Xesteda. Elaboración propia. Outubro 2016

Fig. 11 Vías sobre terraplén. Lesta, estrada a Vilagudín. Elaboración propia. Outubro 2016

Fig. 12 Esquema terraplen e fenda, un como negativo do outro. Elaboración propia. Outubro 2016

Fig. 13 Ortofoto da construción dun paso baixo a nova vía do tren. Comparador de Información Xeográfica de Galicia (<http://mapas.xunta.gal/visores/comparador/>). PNOA 2004–2007

Fig. 14 Ortofoto vía concluída . Comparador de Información Xeográfica de Galicia (<http://mapas.xunta.gal/visores/comparador/>). PNOA 2010–2011

Fig. 15 O tren atravesando Lesta. Desde a aldea de Xermiñas. Elaboración propia. Outubro 2016

Fig. 16 Vestixios do antigo trazado da estrada Ordes-Carballo. Lesta. Elaboración propia. Outubro 2016

Fig. 17 Esquema da superposición dos trazados antigo (a puntos) e actual da estrada Ordes- Carballo ao seu paso por Lesta. A partir de datos xeográficos (“.shp”, <http://webeiel.dicoruna.es/es/>) manipulados con gvSIG. Elaboración propia. Outubro 2016

Fig. 18 Ponte da nova estrada sobre a nova vía. Elaboración propia. Outubro 2016

Fig. 19 Vista da vía sobre a galería do embalse. Elaboración propia. Outubro 2016

Fig. 20 Plano dos elementos da Central Térmica de Meirama. A partir de imaxes extraídas da Revista de obras públicas, “Las presas como complemento de las centrales térmicas”. Rodrigo del Hoyo Fernández-Gago, mayo-junio 1985, (http://ropdigital.ciccp.es/pdf/publico/1985/1985_mayo_junio_3236_01.pdf), páxs. 309 a 339. Adaptación da imaxe. Outubro 2016.

Fig. 21 Toma de auga do embalse. Elaboración propia. Outubro 2016

Fig. 22 Imaxe do monumento das tuberías emerxendo nun punto da estrada que une o embalse de Vilagudín coa Central Térmica de Meirama. Elaboración propia. Outubro 2016

Fig. 23 Monumento da grande tubería ao longo do río Passaic. River Drive, Passaic, Nova Xerse. Robert Smithson. Septiembre 1967

Fig. 24 Tres vistas do monumento-hito da cheminea de equilibrio desde a ponte da estrada nova, desde A Grela e desde Xermiñas. Elaboración propia. Outubro 2016

Fig. 25 Vista xeral da presa do embalse de Vilagudín. Tomada de Revista de obras públicas, , “Las presas como complemento de las centrales térmicas”, Rodrigo del Hoyo Fernández-Gago, mayo-junio 1985. (http://ropdigital.ciccp.es/pdf/publico/1985/1985_mayo_junio_3236_01.pdf), páxs.309 a 339

Fig. 26 Esquema ruína dos elementos de transición entre a grande

e a pequena escalas: O viario parroquial e o parcelario.
Elaboración propia. Novembro 2016

Fig. 27 Veciñas guiando as vacas cara a corte desde a leira próxima á mesma ao fin da tarde. Elaboración propia. 31 de outubro de 2016

Fig. 28 Esquema dos camiños parroquiais previos á concentración parcelaria (en puntos) que amosa os novos trazados (cor verde), rectilíneos e exteriores aos núcleos das aldeas.
Elaboración propia. Novembro 2016

Fig. 29 “Microfundio”, antiga estrutura parcelaria, previa á concentración. Tomada da ortofoto do voo americano 1956-57.

Fig. 30 Vacas pastando, imaxe cada vez menos frecuente debido á estabulación das reses. A Cruz, Lesta. Elaboración propia. Outubro 2016

Fig. 31 Estrutura parcelaria a partir da concentración dos anos 80 na que as 2300 parcelas se agrupan en 575. Tomada da ortofoto do PNOA de 2014

Fig. 32 Boceto ruínas a pequena escala: local social, escola e área recreativa. Elaboración propia. Novembro 2016

Fig. 33 Plano do núcleo parroquial, a aldea da Igrexa. Cruce de camiños como espazo público. Elaboración propia a partir de ortofoto do PNOA 2014. Outubro de 2016.

Fig. 34 Esquema recreación da ocupación nas noites de verbena. O escenario efémero da orquestra e o desuso do escenario do local social. Elaboración propia a partir de ortofoto do PNOA 2014. Outubro de 2016.

Fig. 35 Veciños bailando na sesión vermú da festa do patrón (San Andrés). Tomada de La voz de Galicia “Animación no patrón de Lesta”, (http://galego.lavozdeg Galicia.es/noticia/santiago/ordes/2015/08/10/animacion-patron-lesta/0003_201508S10C4992.htm), 9 de agosto de 2015

Fig. 36 Celebrando o entroido. Monumento da bóla e árbore desaparecidos do patio do recreo a día de hoxe. Arquivo persoal. Aproximadamente ano 2000

Fig. 37 O peche do patio da escola. Sección do espazo público, cruce de camiños. Elaboración propia. Outubro 2016

Fig. 38 O patio despoxado da “bóla”, da árbore e da maior parte do

cerrado. Elaboración propia. Outubro 2016

Fig. 39 Xuntanza dos nenos da escola unitaria de Lesta e Buscás na escola de Lesta. Arquivo persoal. Aproximadamente ano 1997

Fig. 40 A escola sen uso, vista desde a baixada do adro da igrexa. Elaboración propia. Outubro 2016

Fig. 41 Interior da escola na actualidade. Uns cantos pupitres son o único indicio do seu uso agora cesado. Elaboración propia. Outubro 2016

Fig. 42 Buzón da escola no que aínda se pode ver o nome do centro, “C.E.I.P. LESTA”, manuscrito pola profesora. Elaboración propia. Outubro 2016

Fig. 43 Situación da área recreativa de Lesta respecto do lugar da Igrexa. Elaboración propia a partir de ortofoto do PNOA 2014. Outubro 2016

Fig. 44 Estado actual da pista polideportiva da área recreativa. Elaboración propia. Outubro 2016

Fig. 45 Entrada de acceso ao recinto da área recreativa. Elaboración propia. Novembro de 2015

Fig. 46 Tobogán da área recreativa entre vexetación espontánea. Elaboración propia. Novembro 2015

Fig. 47 O banco de Inglaterra en ruínas. A esencia do edificio permanece na súa ruína, sen restos de materiais derruídos. Debuxo encargado por John Soane a Joseph Michael Gandy para unha exposición da súa obra. Tomada de Ellen Braae, Beauty Redeemed. Recycling post-industrial landscapes, (Ed. Birkhäuser, Denmark, 2015), páx 181. Ano 1830

Fig. 48 Venta de excedentes por parte de señoras na feira de Ordes en 1960. Tomada de Todo Colección (<http://www.vtodocoleccion.net/>)

Fig. 49 Vista dun dos vertedoiros que circundan a parroquia de Lesta. Tomada desde a antiga estrada Ordes-Carballo, no seu cruce co río Lengüelle. Elaboración propia. Outubro 2016

